

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Кафедра історії стародавнього світу та середніх віків
Одеський археологічний музей
Національної академії наук України
Відділ археології Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології Національної академії наук України
Державний архів Одеської області
Грецький фонд культури (Одеса)

СТАРОДАВНЄ ПРИЧОРНОМОР'Я

Випуск XI

Одеса
ОНУ
2016

УДК 9(4-11)"632/1789"
ББК 63.3(4,5)2/5
С773

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 17 лютого 2016 р.

Стародавнє Причорномор'я. Випуск XI / Голов. ред. І. В. Немченко. –
Одеса: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
2016. – 610 с.

Збірка «Стародавнє Причорномор'я» складена на основі матеріалів XI читань пам'яті професора П. Й. Каришківського, міжнародної конференції, яка відбулась в ОНУ імені І. І. Мечникова 11–13 березня 2016 р. Випуск містить статті з проблем нумізматики, історії та археології Північного Причорномор'я, античної та середньовічної історії, візантинознавства, історії Європи раннього модерного часу, історіографії тощо. I–X випуски збірки виходили під назвою «Древнее Причерноморье».

Рецензенти:

Бруяко І. В. – д.і.н., директор Одеського археологічного музею НАНУ;
Довгополова О. А. – д.ф.н., професор кафедри філософії природничих факультетів ОНУ імені І. І. Мечникова.

Редакційна колегія:

Немченко І. В. – к.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, головний редактор;
Дьомін О. Б. – д.і.н., зав. кафедри нової та новітньої історії ОНУ імені І. І. Мечникова;
Дзиговський О. М. – д.і.н., професор кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Кушнір В. Г. – д.і.н., декан історичного факультету ОНУ імені І. І. Мечникова;
Луговий О. М. – к.і.н., доцент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків ОНУ імені І. І. Мечникова, зам. головного редактора;
Булатович С. А. – к.і.н., доцент;
Охотніков С. Б. – к.і.н., зам. директора Одеського археологічного музею НАНУ;
Руссов М. Д. – доктор хабілітат історії, професор Вищої антропологічної школи (Кишинів, Молдова);
Самойлова Т. Л. – к.і.н., зав. Відділом археології Північно-Західного Причорномор'я Інституту археології НАНУ;
Сминтина О. В. – д.і.н., зав. кафедри археології та етнології України ОНУ імені І. І. Мечникова;
Сорочан С. Б. – д.і.н., зав. кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

ISBN 978-617-689-159-8

© Колектив авторів, 2016

© Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, 2016

А. С. Бойко-Газарін (Київ)

ДАНІ ЩОДО ЕЛЕМЕНТНОГО СКЛАДУ СПЛАВУ ЛИТОВСЬКИХ СОЛІДІВ 1618–1619 рр.

В період Литовської доби в історії України монети, карбовані на монетному дворі у Вільно, поряд із монетами польськими, шведськими, пруськими, угорськими, німецькими та московськими, складали основу грошового обігу. В товарно-грошових розрахунках переважає дрібна розмінна монета, найпопулярнішою серед якої був солід. За час правління короля Сигізмунда III Вази (1587–1632 рр.) в Великому князівстві Литовському карбують соліди з 1589 по 1625 рік¹.

В процесі дослідження литовських солідів ми звернули увагу на те, що згідно візуального аналізу, можна зафіксувати падіння якості солідів у 1618–1619 рр., особливо якість монет падає у 1619 р. Слід відзначити також те, що у складі скарбів та одиничних знахідок соліди 1619 р. дуже часто поганого стану збереження, монети мають непрокарбування та дефекти поверхні поля. Можна припустити, що зміна якості монет пов'язана зі смертю мінцмейстера віленського монетного двору Іоанна Стіппельта у грудні 1618 р. і призначенням на цю посаду Іоанна Трілнера 20 грудня того ж року.

В каталозі монет Станіслава Саяускаса та Домінінкаса Каубріса видання 1993 р.² серед солідів 1618 року виділено 18 підтипів, а серед монет 1619 року – 15. У доповненні до першого каталогу видавництва 2006 р.³ для солідів 1618 року виділено додатково ще 26 підтипів, а для солідів 1619 року лише 1. В каталозі монет Едмунда Копіцького видавництва 2007 р.⁴ серед солідів 1618 року виділено 7 підтипів, а серед монет 1619 року – лише 2. В каталозі Євгеніуса Іванаускаса видавництва 2009 р.⁵ для солідів 1618 року виділено 10 підтипів, а серед монет 1619 року – 13. Загалом відома кількість різновидів солідів визначених років демонструє зменшення обсягів емісії монет з 1618 по 1619 рр.

У згаданих вище каталогах Станіслава Саяускаса та Домінінкаса Каубріса, а також Едмунда Копіцького подано середню пробу монет обох років, визначену у 170 ‰, падіння проби не встановлено з 1614 р. до 1623 р., після чого відмічене зниження кількості срібла до 125 ‰.

В пошуках відповіді на питання погіршення якості монет вказаного часового періоду ми звернулись до методу точних фізичних вимірювань. Рентгено-флуоресцентний аналіз (РФА аналіз) складу металу поверхні дає уявлення про хімічний склад. Дані РФА аналізу солідів 1618 (рис. 1) і 1619 років (рис. 2) занесені в Таблицю 1. Для проведення аналізу використовувався прецизійний експрес-аналізатор складу речовини Expert 3L W108U.

Варто зазначити, що проведена кількість проб не дає нам детального уявлення про падіння якості монет, досить мала вибірка має значну похибку, отримані дані слугують лише для попередніх висновків щодо ефективності використання точних фізичних методик у вирішенні поставленої проблеми. Для проведення аналізів були використані соліди, знайдені приватними краєзнавцями в різних регіонах України як в складі скарбів, так і поодинокими знахідками, при чому також варто відзначити наявність впливу на поверхню середовища перебування солідів з моменту їх втрати до знаходження.

Але навіть досить невелика кількість зібраних проб дає можливість здійснити наступні висновки:

1. Склад мікро-домішків є однорідним, приблизно однакова кількість таких металів, як залізо, золото, олово, сурма та арсен, свідчить про те, що сировина використовувалась одна і та сама, джерело надходження срібла було стабільним.
2. Основним елементом лігатури в сплаві литовських солідів є мідь.
3. Вміст срібла в складі металу солідів 1618 року коливається від 141 до 389 ‰, що в середньому може бути визначене як 215 ‰.
4. Вміст срібла в складі металу солідів 1619 року коливається від 134 до 310 ‰, що в середньому може бути визначене як 212 ‰.

Тобто, склад сплаву солідів обох років не має різких відмінностей, склад мікро-домішків схожий, розкид мінімального та максимального складу срібла в ході вимірювання також схожий. Кількісний склад срібла також відрізняється від вказаного в основних каталогах монет Великого князівства Литовського, середній показник визначений як 215 ‰ проти 170 вказаного в каталогах.

Отже, для визначення причини погіршення якості солідів у 1619 р. варто проводити пошук на інших стадіях виробничого процесу виготовлення монет, зокрема – виготовлення штемпелів, їх загартовування та обробку, умов використання тощо.

¹ Kopicki E. Monety Zygmunta III Wazy. – Wydanie I. – Szczecin, 2007.

² Sajauskas S. Lietuvos Numizmatika, didziosios kunigaikstystes / S. Sajauskas, D. Kaubrys: Dalis I. – Vilnius, 1993. – S. 246-249.

³ Sajauskas S. Lietuvos Numizmatika, didziosios kunigaikstystes / S. Sajauskas, D. Kaubrys: Dalis II. – Kaunas, 2006. – S. 144-151.

⁴ Kopicki E. Monety Zygmunta III Wazy / E. Kopicki: “Nefryt”. – Wydanie I. – Szczecin, 2007. – S. 220-221. – №1152-1159.

⁵ Ivanauskas E. Coins of Lithuania 1386-2009. – Vilnius, 2009. – P. 233-235.

1.1

1.2

1.3

1.4

1.5

1.6

1.7

1.8

1.9

1.10

2.1

2.2

2.3

2.4

2.5

Таблиця 1. Склад сплаву поверхні литовських солідів 1618-1619 рр.

Частка елементу у складі сплаву, %														
	Cr	Cu	Fe	Pb	Au	Ag	Sn	As	Sb	Bi	Ni	Mo	K	Zn
Соліди 1618 року														
Рис. 1-1		75,6	0,03	0,09		22,7		0,09	0,05		0,07			0,09
Рис. 1-2		84,2	0,08	0,45	0,02	14,6		0,2	0,3		0,08			
Рис. 1-3		78,7	0,12	0,97	0,04	19,4	0,2	0,1	0,4			0,02		
Рис. 1-4		80,4	0,1	0,88		15,7		0,1	0,31				2,45	0,11
Рис. 1-5		84,1		0,42	0,03	14,1	0,11	0,1	0,3		0,05			
Рис. 1-6		58,1	0,1			38,9	0,13	0,1	0,52		0,05	0,1		0,1
Рис. 1-7		75,0	0,02	1,27	0,04	22,9	0,12	0,14	0,36	0,05		0,1		
Рис. 1-8	0,14	79,3	0,01	0,98	0,05	18,7	0,14	0,2	0,34					0,1
Рис. 1-9		71,2	0,14	1,22		26,7		0,19	0,42					
Соліди 1619 року														
Рис. 2-1		63,7	0,06	3,6	0,02	31,0	0,64	0,3	0,68			0,01		
Рис. 2-2		85,6		0,54	0,03	13,4		0,12	0,22		0,1			
Рис. 2-3		85,5		0,65		12,9	0,2	0,3	0,34		0,1			
Рис. 2-4		76,2	0,1	0,86	0,04	22,1	0,2	0,1	0,22					0,1
Рис. 2-5		76,5	0,1	1,24	0,04	21,4	0,5	0,1	0,25					